

דְּרָשׁוֹת

פרשת וישב, תש"פ, מספר 1348

אשת פוטיפר והחקר הפמיניסטי למקרא (בר' ל"ט)

יעל שמש

החלו להזדהות עמה יותר ויותר בעקבות תהליך מילוי הפערים.⁴

מאמרם של ברנר וואן הנטן מאפיין מגמה בחקר הפמיניסטי, של יחס מגונן ואפילו אוהד כלפי אשת פוטיפר. דומתני שהסבר חלקי ליחס זה מצוי בחילוף התפקידים המגדרי שבסיפור בין סובייקט לאובייקט: אשת פוטיפר היא הסובייקט בסיפורנו, והיא הופכת את יוסף לאובייקט (מיני).

היחס האוהד כלפי אשת פוטיפר מתבטא גם בכך שכמה חוקרים פמיניסטיים טרחו להעניק לה שם, ובכך לגאול אותה מאלמוניותה ומייחוסה לאישה פוטיפר. ברנר וואן הנטן אמנם אינם מעניקים לה שם, אך הם מציינים כי בספר הישר ובכמה מסורות אסלאמיות היא נקראת זולִיכָה (Zuleica). אליס בך צועדת צעד נוסף ומעניקה לה שם - מות-אמ-אנת (Mut-em-enet), בעקבות תומאס מאן בספרו יוסף ואחיו.⁵ ואילו התר מק-קאיי מכנה אותה רפיטופ (Rahpitop), היפוך אותיות של פוטיפר (Potiphar).⁶ היא אף מציינת, שבכנותה אותה בשם זה היא מתנגדת לאפיונה כמרשעת, ומבקשת להציגה כאישה עם צרכים אנושיים בסיסיים.

בעקבות אסטרטגיית השלמת הפערים עלתה במחקר הפמיניסטי שאלה באשר לרגשותיה של אשת פוטיפר כלפי יוסף: האם חשה כלפיו תאוה בלבד או שמא גם אהבה? ברנר וואן הנטן מעמידים על הפער ומציינים, שלפי הספר החיצוני צוואת יוסף⁷ האישה אוהבת את יוסף אהבה עזה כמות, ואף מאיימת לשלוח יד בנפשה בגינו.⁸ כך מזכירה לשבחה של מות-אמ-אנת את העובדה, שלפי צוואת יוסף נחלצה לעזרת יוסף המוכה כבר בתחילת היכרותם (יד:א-ג; עמ' רח), ולאחר שנאסר באשמתה התעצבה אל לבה ופעלה

אשת פוטיפר מוצגת במקרא כדמות שלילית ביותר: תחילה כאישה תאוותנית וחסרת מעצורים, המנצלת את מעמדה ומטרידה את יוסף מינית בתביעתה החוזרת ונשנית שישכב עימה, למרות סירובו הברור. לאחר מכן כאישה ערמומית ומניפולטיבית; היא אינה מהססת להעליל על יוסף שניסה לאנוס אותה, וכך לפגוע באיש שבו היא כה חושקת, כדי להציל את עורה, ואולי גם מתוך תחושת עלבון וכוונה לנקום בו על שלא נעתר לה.¹ לאור זאת מעניין לבדוק את יחסו של החקר הפמיניסטי למקרא כלפיה.

אשת פוטיפר בראי החקר הפמיניסטי

בספרה *The Israelite Woman*, שפורסם בשנת 1985, עתליה ברנר, מהבולטות בתחום החקר הפמיניסטי למקרא, משייכת את אשת פוטיפר לדגם של האישה הזרה והמפתה השלילית.² פירוש זה, התואם לפשט הכתובים, מצוי גם אצל חוקרים נוספים הנמנים עם החקר הפמיניסטי. לעומת זאת, במאמר שפרסמה ברנר בשנת 1998, בשיתוף עם ואן הנטן, אנו מוצאים התייחסות כלפי אשת פוטיפר מתוך פרספקטיבה שונה - סובייקטיבית ואוהדת למדי.³ השניים מציגים פערים שונים העולים מהסיפור המקראי, ומציעים דרכים להשלמתם תוך הסתייעות במקורות בתר-מקראיים, כגון "צוואת יוסף" בספר החיצוני "צוואת השבטים", מדרשי חז"ל ומקורות אסלאמיים. אופן השלמת הפערים על ידם נועד להאיר את אשת פוטיפר באור חיובי יותר. ואכן הם מעידים, שהסטודנטים שלהם, שבתחילה התייחסו לאשת פוטיפר כאל המרשעת שבסיפור,

* פרופ' יעל שמש, המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר-אילן, ראש המרכז לחקר האישה ביהדות על שם פניה גוטספלד הלר.

1 ליתר הרחבה ראו מאמרי "אינה ראויה להגנה: אשת פוטיפר, חקר הסיפור המקראי והחקר הפמיניסטי", **בית מקרא** נה (תש"ע), עמ' 46-76.

2 A. Brenner, *The Israelite Woman: Social Role and Literary Type in Biblical Narrative*, Sheffield 1985, pp. 111-114

3 A. Brenner & J.W. van Henten, "Madame Potiphar Through a Culture Trip, Or, Which Side Are You On?", in J.C. Exum and S.D. Moore (eds.), *Biblical Studies/Cultural Studies: The Third Sheffield Colloquium*, Sheffield 1998, pp. 203-219

4 שם, עמ' 207.

5 A. Bach, *Women, Seduction, and Betrayal in Biblical Narrative*, Cambridge 1997, pp. 34-127

6 H.A. McKay, "Confronting Redundancy as Middle Manager and Wife: The Feisty Woman of Genesis 39", *Semeia* 87 (1999), pp. 215-231

7 צוואת השבטים, **הספרים החיצונים**, כך א (מהדורת א' כהנא), תל-אביב תשט"ז, עמ' קמב-רטו (צוואת יוסף - עמ' רג-רי [רה]).

8 ברנר וואן הנטן (לעיל, הערה 3), עמ' 213, 216.

פּוֹטִיפֶר נִרְאֵית לִי גַם כְּטַעוֹת טַקְטִית, מִשׁוֹם שֶׁהִיא מְכַשֶּׁרֶת הַגְנָה עַל מְקָרִים אֲחֵרִים שֶׁל הַטְרַדָּה מִיִּנִית, שֶׁהֵם כְּמַעַט תָּמִיד מְקָרִים שֶׁל גְּבָרִים הַמְטְרִידִים נָשִׁים. הַהֲתַגִּיטוֹת הָאוֹטוֹמַטִית לַהֲגַנַּת הַתּוֹקֶפֶן, רַק בְּשֶׁל בְּמִקְרָה זֶה) מְזַכֵּרָה אֶת הַהֲתַגִּיטוֹת הָאוֹטוֹמַטִית שֶׁל חוּגֵי הַשְּׂמָאֵל הַלִּיבְרָאֵלִי (כּוֹלֵל הַנָּשִׁים שֶׁבְקֶרְבוֹ), בְּאֶרֶץ־בְּשֶׁל הַמָּאָה הָעִשְׂרִים, לַהֲגַנָּה עַל שְׁחוּרִים שֶׁנֶּאֱשָׁמוּ בְּאוֹנֵס נָשִׁים לְבָנוֹת. הַגְנָה זֹאת כְּלָלָה שְׁתֵּי תְּגוּבוֹת מְנוֹגְדוֹת: הַכַּחֲשָׁת הָאוֹנֵס אוֹ הַצְּגָתוֹ כְּמַעֲשֵׂה פּוֹלִיטִי שֶׁל מֵאֲבָק הַמְדוּכָאִים הַשְּׁחוּרִים בְּמִדְכָאִים הַלְּבָנִים.¹² כְּמוֹ כֵּן, הִיא מְזַכֵּרָה אֶת פֶּסֶק הַדִּין שֶׁנִּיתֵן בְּאֶרֶץ־בְּ שְׁנַת 1986 בְּעִנְיַן תְּלוּנָתָהּ שֶׁל Vivienne Rabidue, שֶׁבּוֹ נִמְנַע בֵּית הַמִּשְׁפָּט מִלְהַעֲנִישׁ גְּבֵר שֶׁהִטְרִיד מִלְּלוּלִית אֶת חֲבֵרוֹתָיו לְעִבּוּדָה הַכְּפוּפּוֹת לוֹ. הַשׁוֹפְטִים צִיִּינוּ שֶׁמַּעֲשֵׂי הַמְטְרִיד חֲמוּרִים, אֲךָ הַדְּגִישׁוֹ שֶׁהוּא מִשְׁתַּיֵּךְ לְקַבּוּצָה חֲבֵרִיתִית חֲלָשָׁה הַרְאוּיָה לַהֲגַנָּה – מַעֲמַד הָעוֹבְדִים. בְּדַחֲוֹתָם אֶת הַתְּבִיעָה קִבְּעוּ הַשׁוֹפְטִים, כִּי יֵשׁ לְהַתְּחַשֵּׁב בְּמִנְהִיגָהּ הַחֲבֵרִיתִים שֶׁל בְּנֵי מַעֲמַד הָעוֹבְדִים, וְשֶׁאֵין לְאֶכּוֹף עֲלֵיהֶם נוֹרְמוֹת הַתְּנַהּגוֹת חִיצוֹנִיּוֹת. כְּלוֹמֵר, מִתּוֹךְ כּוֹוֹנָה לַהֲגַן עַל קַבּוּצָה חֲבֵרִיתִית חֲלָשָׁה, אֲפֶשֶׁר בֵּית הַמִּשְׁפָּט הַמִּשְׁךְ שֶׁל הַטְרַדוֹת מִיִּנִית, שֶׁפָּגְעוּ, אֲגַב, בְּקַבּוּצָה חֲלָשָׁה אַחֶרֶת – נָשִׁים.¹³

לְסִיכּוֹם, מַעֲבֵר לֶכֶךְ שֶׁהַגְנָה עַל אֶשֶׁת פּוֹטִיפֶר חוֹטָאֵת לְפֶשֶׁט הַכְּתוּבִים, עַמְדָּתִי הִיא שִׁישׁ לְהוֹקִיעַ תְּמִיד מַעֲשֵׂה לֹא רְאוּיָה, כְּגוֹן הַטְרַדָּה מִיִּנִית, גַּם אִם הַתּוֹקֶפֶן מִשְׁתַּיֵּךְ לְקַבּוּצָה חֲבֵרִיתִית חֲלָשָׁה כְּגוֹן שְׁחוּרִים, מַעֲמַד הָעוֹבְדִים אוֹ נָשִׁים. הַגְנָה עַל הַתּוֹקֶפֶן מִתְּעַלְמַת מִמְצוֹקַת הַקּוֹרְבָן וּלְמַעֲשֵׂה מְכַשֶּׁרֶת מַעֲשֵׂי תוֹקֶפְנוֹת נוֹסְפִים.

הַדָּף הַשְּׁבוּעִי מוֹפֵץ בְּסִיוֵעַ קֶרֶן הַנְּשִׂיאָה לְתוֹרָה וּלְמַדְעַ, וּמוֹפִיעַ גַּם בְּאַתֵּר הַמִּידְעַ שֶׁל אוֹנִיבֵרְסִיטַת בֵּר-אֵילֵן בְּכְתוּבַת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כְּתוּבַת דו"א לִשְׁל הַדָּף: dafshv@mail.biu.ac.il
יִתֵּן לְפָנוֹת לְכְתוּבַת זֹאת וּלְקַבֵּל אֶת הַדָּף מִדֵּי שְׁבוּעַ בְּדו"א ל.

f הַדָּף הַשְּׁבוּעִי - אוֹנִיבֵרְסִיטַת בֵּר אֵילֵן
יֵשׁ לְשִׁמּוֹר עַל קְדוּשַׁת הָעֵלּוֹן

עוֹרֵךְ: ד"ר צְבִי שְׁמַעוֹן
עוֹרֶכֶת לְשׁוֹן: רַחֵל הַכְּהֵן שִׁיף

¹² ס' בְּרַאוֹנְמִילֵר, **בְּנִיגוּד לְרִצּוֹנּוֹ: גְּבָרִים, נָשִׁים וְאוֹנֵס**, תְּרַגּוֹם וְעִרְכָּה ש' סִיִּקְסָ ו'א' גוֹלֵן, גְּבַעֲתִיִּים 1980, עמ' 200-244.

¹³ רְאוּ עַל כֵּךְ אֲצַל ל' וִיזֵל, **הַטְרַדָּה מִיִּנִית כְּעִבְרָה פְּלִילִית**, חִיבּוּר לְשֶׁם קִבְּלַת תּוֹאֵר "מוֹסַמְךָ" בְּפִקּוּלְטָה לְמִשְׁפָּטִים שֶׁל אוֹנִיבֵרְסִיטַת בֵּר-אֵילֵן, רִמַּת-גַּן תִּש"ס, עמ' 76-79.

לְשַׁחְרוּרוֹ (ח-ה- ט:ד; עמ' ר).⁹ הִיא גַּם מְצִיִּנָּה, שֶׁהִטְקֶסֶט הַמְקָרָאִי מְבוֹדֵד אֶת אֶשֶׁת פּוֹטִיפֶר מִחֲבֵרָה נְשִׂית תּוֹמַכַּת הַמְּבִינָה לְלִיבָה, בְּנִיגוּד לְמִסוֹרַת מְאוּחֶרֶת, הַמְצוּיָה בְּמִקּוּרוֹת יְהוּדִיִּים וּמוֹסַלְמִיִּים כְּאַחַד, הַמְסַפֵּר עַל הַתְּכַנְסוֹת הַנָּשִׁים בְּבֵית פּוֹטִיפֶר וְתַגּוּבַת הַקִּיצוֹנִית לְמִרְאָה יוֹסֵף.¹⁰ לְפִי מִסוֹרַת זֹאת נִתְּנָה אֶשֶׁת פּוֹטִיפֶר לְנָשִׁים שֶׁהִגִּיעוּ לְבִקְרָה סְכִינִים וְאַתְרוּגִים (אוֹ דָבָר מֵאֲכָל אַחֶר), וְהָעַמִּידָה אֶת יוֹסֵף לְפָנֶיהָ. כְּשֶׁרָאוּ אוֹתוֹ הַנָּשִׁים לֹא הִצְלִיחוּ לְהַתִּיק אֶת מְבִטְיָהֶן מִמֶּנּוּ וְכִתְּצוּאָה מִכֵּךְ חֲתָכוּ אֶת אֲצִבְעוֹת יְדֵיהֶן בְּמִקּוֹם אֶת הַפְּרוֹת. לְטַעֲנַת בֵּךְ, תְּגוּבַתֵּן שֶׁל הַנָּשִׁים מוֹצִיָּאָה אֶת אֶשֶׁת פּוֹטִיפֶר מִבִּידוּדָה, מִקְּנָה לָהּ אֶת אֶהֱדַתָּ וְהִבְנַתָּ שֶׁל חֲבֵרוֹתֶיהָ, וּמְבַהֵרָה, שֶׁבַּהִימְשַׁכּוֹתָה הַנוֹאֶשֶׁת לְיוֹסֵף הִיא נוֹהֶגֶת כְּאִשָּׁה נוֹרְמָלִית.¹¹

שְׁלִילַת הַנִּסְיוֹנוֹת לַהֲגַן עַל אֶשֶׁת פּוֹטִיפֶר

הַתְּנַגְדוֹתֵי לְנִסְיוֹנוֹת לַהֲגַן עַל אֶשֶׁת פּוֹטִיפֶר, הַנְּעִשִׂים בְּיַד חֶלֶק מִהַחֻקִּים הַמְּשַׁתַּיִּכִים לְחֶקֶר הַפְּמִינִיסְטִי (שֶׁאֵף אֵין רוֹאָה עֲצָמִי כְּשִׁיכַת אֵילוֹ), נּוֹבַעַת מִשְׁלוֹשׁ סִיבוֹת:

1. סִיבָה מְקַצוּעִית: כְּחֻקֶרֶת תִּנ"ךְ, אֵין מִתְּנַגֵּד לְפִירוּשִׁים שֶׁהֵם בְּנִיגוּד גְּמוֹר לְפֶשֶׁט הַכְּתוּב. נִסְיוֹן לְעַצֵּב אֶת דְּמוּתָהּ שֶׁל אֶשֶׁת פּוֹטִיפֶר בְּאַמְצָעוֹת סְצִנּוֹת הַלְּקוּחוֹת מִהַסְּפָרוֹת הַבְּתֵר מְקָרָאִית (כְּגוֹן נִסְיוֹנוֹתֶיהָ שֶׁל אֶשֶׁת פּוֹטִיפֶר לְהִצִּיל אֶת יוֹסֵף מִמְּאֶסְרוֹ אוֹ הַתְּכַנְסוֹת הַנָּשִׁים הַצּוֹפּוֹת בְּיוֹסֵף), הוּא בְּהַחֲלֵט לְגִיטִימִי, אִם אֵינוֹ דָּנִים בְּאֶשֶׁת פּוֹטִיפֶר שֶׁבְּצוּאוֹת הַשְּׁבֻטִים אוֹ בְּמִדְרָשִׁים וּבְקוּרָאֵן וְכְדוּמָה, אֲךָ לֹא בְּאֶשֶׁת פּוֹטִיפֶר הַמְקָרָאִית. הַחִירוֹת שֶׁל תּוֹמַסֵּס מֵאֵן, כְּסוֹפֵר, אֵינָה לְגִיטִימִית כְּאֶשֶׁר מְדוּבָר בְּחֻקְרֵי מְקָרָה הַמְּחֻיבִים לְטַקְסַת הַמְקָרָאִי.
2. סִיבָה מוֹסְרִית: הַהֲתַגִּיטוֹת לַהֲגַנָּה עַל אֶשֶׁת פּוֹטִיפֶר רַק בְּשֶׁל הַיּוֹתָה אִשָּׁה נִרְאֵית לִי כְּלֹא מוֹסְרִית. פִּירוּשָׁה הַפְּנִיית אוֹזֵן עֵרְלָה לְמִצּוֹקַתוֹ שֶׁל הַקּוֹרְבָן בְּסִיפּוֹר הַזֶּה – יוֹסֵף, רַק בְּשֶׁל הַיּוֹתוֹ גְּבֵר. וְהִרִי זֹהִי הַפְּלִיָּה מְגַדְרִית!
3. סִיבָה טַקְטִית: דוּוֹקָא מְנַקֶּדֶת מִבְּט פְּמִינִיסְטִית, הַתְּגִיטוֹת לַהֲגַנָּה עַל אֶשֶׁת

⁹ בֶּךְ (לְעִיל, הָעֵרָה 5), עמ' 120, 125. הַשְּׁלֵמַת הַפְּעִרִים שֶׁלָּהּ בְּעִקְבוֹת צוּאוֹת הַשְּׁבֻטִים הִיא סְלִקְטִיבִית, מֵאַחַר שֶׁהִיא מִתְּעַלְמַת מִטְּעִנוֹת יוֹסֵף שֶׁם, שֶׁאֶשֶׁת פּוֹטִיפֶר פְּעָלָה לְמַעַנּוֹ בְּרִאשִׁית הַיְּכָרוֹתָה עִימוֹ, וְדִרְשָׁה לְשַׁחְרוּרוֹ מִכְּלָאוֹ (לְפִי הַמְּסוֹפֵר שֶׁם יוֹסֵף נִכְלָא מִשׁוֹם שֶׁסָּרַב לְגַלּוֹת אֶת מוֹצְאוֹ), "כִּי הִיא בְּקֶשֶׁה לְרִאוֹתָנִי בְּחֶשֶׁק חֲטָאָה, וְאֵנִכִּי לֹא יִדְעָתִי מִכֵּל-זֶה דְּבַר" (יִד:ד; עמ' רח). הִיא אֵף אֵינָה מְבִיאָה אֶת גְּרִסַת יוֹסֵף עַל אוֹתָם נִסְיוֹנוֹת לְשַׁחְרוּר אוֹתוֹ מִכְּלָאוֹ אַחֶר שֶׁהִעֲלִילָה עָלָיו אֶשְׁמַת שׁוּוֹא: "וּפְעַמִּים רַבּוֹת שְׁלַחָה אֵלַי לְאִמֵּר: הוּאִילָה לְמֵלָא תְּאוֹתִי וְאֵנִכִּי אוֹצִיאֵךְ מִן הָאֲזְקִים וְאִפְדֵךְ מִחֶשֶׁךְ" (ט:א; עמ' רו).

¹⁰ מִדְרַשׁ תְּנַחוּמָא, וְיֵשֵׁב הַ וְעוֹד. הַסִּיפּוֹר מְצוּי גַּם בְּקוּרָאֵן, סוּרָה 12 (יוֹסֵף), פֶּסֶק 30-32 (מִהַדוֹרֹת א' רוֹבִין, תֵּל-אָבִיב 2005, עמ' 191), וְכֵן בְּשִׁירִים וּבְפִרְשָׁנוּיּוֹת מוֹסַלְמִיִּים מְאוּחֶרִים יוֹתֵר. רְאוּ עַל כֵּךְ בְּהַרְחָבָה אֲצַל J.L. Kugel, *In Potiphar's House: The Interpretive Life of Biblical Texts*, Cambridge 1994, pp. 121-128.

¹¹ בֶּךְ (לְעִיל, הָעֵרָה 5), עמ' 123-125.